

พระราชประวัติ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

นช
923.1593
7196 มข

A # 108934

สาขาสหสมุดแห่งชาติ

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าจรูญสวัสดิ์คณินทวัน

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

ทะเบียน

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๕๖

๒๕๓-๗-๙๖

๙๙
/-

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

307

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๕ นครราชสีมา

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าขจรศุภสวัสดิคณินทวัน

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๖

เลขที่ ๑๐๔

เลขที่ ๑๒๘
เลขที่ ๑๒๓.๑๕๑๓
๑๑๑๖๗๗

เลขทะเบียน ๑๖-๓๔๗-๓๐๓๓๓

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

U 31111015983537 ๒๒.

คำนำ

หม่อมราชวงศ์หญิงนวลขจร กมลยະบุตร ได้มอบฉันทะให้
หลวงอรรถกมลยบุตรยานวัตร ผู้สามี่ มาแจ้งความ ณ หอสมุดแห่ง
ชาติ กรมศิลปากรว่า มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าจรูญสวัสดิ์ นันทวัน ผู้เป็น
พระบิดา และใคร่จะได้เรื่องที่เกี่ยวข้องของตัวพระบาทสมเด็จพระปิ่น
เกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะหม่อมเจ้าจรูญสวัสดิ์ นันทวัน ผู้สิ้นชีพิตักษ
ณีย เป็นโอรสในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอพระองค์เจ้านันทวัน ผู้เป็น
ต้นตระกูล “นันทวัน” ซึ่งเป็นพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่น
เกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าหน้าที่จะได้เลือกเรื่องที่เกี่ยวข้องของตัวพระบาทสม
เด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เท่าที่ได้นพบมอยู่ทั้งสิ้นรวม ๕ เรื่อง คือ

๑. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งหอ
สมุดแห่งชาติได้เคยพิมพ์รวมไว้ในหนังสือพระบรมราชประวัติ และ
พระบรมราชนิพนธ์

๒. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราช
านุภาพ ซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้เคยพิมพ์รวมไว้ในหนังสือประชุมพง
ศาวดารภาคที่ ๑๓ ว่าด้วยตำนานวงษ์หน้า

๓. ตำราปืนใหญ่

๔. เพลงยาวและสักวา

๕. พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงคอนชาราชการวังหน้า

หนังสือ ๓ เรื่องหลังเป็นฉพระโอษฐ์ในพระบาทสมเด็จพระ-
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้เคยตีพิมพ์ไว้แล้ว

เจ้าภาพชอบใจเรื่อง “พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสม-
เด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระราช
นิพนธ์และทรงพระนิพนธ์ไว้ จึงขออนุญาตนำเรื่องทั้งสองนี้ไปจัด
พิมพ์รวมไว้เป็นหนังสือเล่มเดียวกัน เพื่อให้เป็นความสะดวกแก่ผู้
ต้องการค้นคว้าพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
กรมศิลปากร เห็นชอบด้วยความคำริขของเจ้าภาพ จึงอนุญาตให้จัด
พิมพ์ได้ตามความประสงค์

กพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระอนุชาธิราช
แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ รวมพระ-
ราชชนนีเดียวกัน คือกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาโปรดปรานเป็นอันมาก
ถึงกับเมื่อโปรดให้เป็นพระมหาอุปราช ณ พระบวรราชวัง ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระเกียรติยศเป็นอย่างพระเจ้าแผ่นดิน
สมด้วยคำในเพลงยาวและสักวาที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่
หัวได้ทรงไว้ว่า “เราทั้งสองรองภมรินทร์นามปิ่นเกล้า คิคยทเกล้าไว้

เป็นกลอนสุนทรสนอง เป็นคติควรตำราขอเชิญครอง ตามทำนอง
 โบราณราชประเพณี” พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 มีความรู้วิชาการทั้งทหารบก ทหารเรือ และวิชาการก่อสร้างและ
 เครื่องกล ได้ทรงแต่งตำราขึ้นใหญ่ไว้เล่มหนึ่ง โดยเคยทรงบังคับ
 บัญชาทหารปิ่นใหญ่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 และทรงสร้างเครื่องเรือกลไฟขึ้นได้ในประเทศไทยเป็นครั้งแรก เมื่อ
 เสด็จขึ้นไปประทับที่วังหนานน วังหนาร่างหักพังมากถึงออก
 พระโอษฐ์ว่า “เออ อยู่ดี ๆ ก็ให้มาเป็นสมภารว้ดร้าง” จึงต้อง
 ทรงจัดการซ่อมแซมเป็นการใหญ่ นอกจากนมเสียงเล่าลือกันว่า
 ทรงพอพระทัยในวิชาไสยศาสตร์อาคมเวทมนต์คาถา บ้างว่าทรงหาย
 พระองค์ได้ บ้างว่าเสด็จเหยียบเรือฝรั่งเอียง ฉะนั้นการที่เจ้าภาพได้
 จัดพิมพ์พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อ
 แจกเผยแพร่เป็นวิทยาทาน จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่ง

กรมศิลปากรขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่ง
 เจ้าภาพได้บำเพ็ญเพื่ออุทิศผลถวายแด่ หม่อมเจ้าจรูญสวัสดิ
 นันทวัน เป็นการสนองคุณพระบิดาด้วยความกตัญญูกตเวที ขอ
 อำนวยแห่งกุศลทั้งหลายทั้งปวง จงสัมฤทธิ์ผลลุลบล้นกาลให้สำเร็จ
 หิตสขุขิวินิบูลมณูญผลแด่ หม่อมเจ้าจรูญสวัสดิ นันทวัน ผู้สื
 ษพิทักษ์ไปตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภาพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๔ กรกฎาคม ๒๔๕๖

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน

ประสูติ วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๒๓

สารานุกรมไทย

พันเอกพิทักษ์ วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๘๖

พระประวัติ

หม่อมเจ้าจรูญสวัสดิ์ นันทวัน เป็นโอรสพระองค์ใหญ่ของ
พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านันทวัน หม่อมเชยเป็นมารดา ประ-
สูติที่วังท่าช้างวังหน้าฝ่ายพระราชวังบวร เมื่อวันจันทร์ ชน ๑๔ ค่ำ
เดือน ๑๒ ปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๔๒ ตรงกับวันท ๑๕ พฤศจิกายน
พุทธศักราช ๒๔๒๓ มีน้องร่วมหม่อมมารดาเดียวกันอีก ๒ องค์
คือหม่อมเจ้าหญิงโสภาจรุสพิตรพิมล ซึ่งยังมีพระชนม์อยู่ในเวลา
นี้และหม่อมเจ้าภาคโสภณพลพัฒน์ ซึ่งได้สิ้นชีพตักษัยเสียเมื่อ
ทรงพระเยาว์

เมื่อทรงพระเยาว์ได้ทรงรับการศึกษากับตนเอง ณ วังที่ประทับ
ตามประเพณีเจ้านายสมัยก่อน ต่อมาได้ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียน
นายร้อยทหารบก แต่ไม่จบหลักสูตรของโรงเรียน ได้ลาออกมารับ
ราชการสนองพระเดชพระคุณเมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พุทธศักราช
๒๔๓๘ เวลานั้นมีพระชนม์ประมาณ ๑๖ พรรษา

เมื่อทรงเริ่มเข้ารับราชการ เป็นเสมียน สังกัดกรมกองตระเวน
กระทรวงนครบาล

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ ย้ายไปเป็นเสมียนของเสนาบดี
กระทรวงนครบาล

วันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็น
ผู้ช่วยเจ้าพนักงานผลประโยชน์ กรมสรรพากร กระทรวงนครบาล

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๕ ย้ายไปเป็นเจ้าพนักงานผล
ประโยชน์กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ เลื่อนขึ้นเป็นข้าหลวงรักษา
ราชการเมืองปทุมธานี

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการ
จังหวัดนนทบุรี

วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งปลัดกรม กรมปลัดบัญชี กระทรวงมหาด-
ไทย

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ย้ายไปดำรงตำแหน่งปลัด
กรมประชาสัมพันธ์ กระทรวงมหาดไทย

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ ย้ายไปเป็นผู้ช่วยราชการ กอง
บริหารบาลกรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย

ในระหว่างรับราชการ ทรงรับบำเหน็จความชอบในราชการ
หลายครั้ง คือ

๑. เมื่อขุดพบทองคำ ๒๔๔๖ ขณะรับราชการตำแหน่ง
เจ้าพนักงานผลประโยชน์กรุงเทพ ฯ ได้จัดการผูกพันเงินเป็นท
เรียบร้อย ไม่มีเหตุการณ์วิวาทอย่างไร ได้รับพระราชทานเครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์จตุรดาภรณ์มงกุฎไทย เป็นบำเหน็จความชอบ

เมื่อขุดพบทองคำ ๒๔๔๘ ขณะรับราชการตำแหน่งข้าหลวง

รักษาราชการเมืองปทุมธานี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัว เสด็จประพาสต้นและประทับแรม ณ เมืองปทุมธานี ได้มีพระ-
ราชกระแสถามถึงวิฤตการปกครองเมือง หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์-
นันทวัน ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาเข้าพระราชหฤทัยเป็นทเียบ-
รียบ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จักรทามาภรณ์ช้างเผือก
และพระราชทานคุณ จ.ป.ร. ทองคำลงยา ๑ ตำลึง เป็นบำเหน็จ
ความชอบ

๓. เมื่อขพุทธศักราช ๒๔๕๑ ได้ทำลายลำนักโจรผู้ร้ายที่
จังหวัดฉะเชิงชบุรี และจับตัวหัวหน้าโจรผู้ร้ายได้ส่งศาลตัดสินจำคุก
ตลอดชีวิต ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ตรีตาภรณ์มงกุฎไทย เป็นบำเหน็จความชอบ

๔. เมื่อขพุทธศักราช ๒๔๕๔ ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วย
ความเข้มแข็งและปรายปรามโจรผู้ร้ายในจังหวัดนนทบุรีให้สงบราบ-
คาบและเรียบร้อย ทั้งได้ช่วยเหลือจัดทำทานขกนน้ำ อันเป็นประ-
โยชน์แก่ชาวนา ทำให้การทำนาของชาวนาได้ผล ได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตรีตาภรณ์
ช้างเผือกเป็นบำเหน็จความชอบ

ส่วนเงินเคอน เมื่อเริ่มเข้ารับราชการ ทรงได้รับพระราชทาน
เงินเคอนเคอนละ ๒๐ บาท แล้วได้เลอนขนเป็นลาคยถึงเคอนละ
๕๒๐ บาท

สำหรับยศเมือวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รับพระ-
ราชทานยศรองอำมาตย์เอก และหุ้มแพร

เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนยศ เป็น
อำมาตย์ตรีและ

เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้รับพระราชทานเลื่อนยศ เป็น
อำมาตย์โท

นอกจากยศในทางพลเรือน ได้รับพระราชทานยศในฐานะที่เป็น
เสนาบดี คือ

๑. เมื่อขัตติยการ ๒๔๕๓ ได้รับพระราชทานยศเสนาบดี
เป็นนายหมื่นตรี

๒. เมื่อเดือนมกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๕ ได้เลื่อนยศ
ขึ้นเป็นนายหมื่นโท

๓. เมื่อขัตติยการ ๒๔๕๖ ได้เลื่อนยศขึ้นเป็นนายหมื่นเอก

๔. เมื่อขัตติยการ ๒๔๖๐ ได้เลื่อนยศขึ้นเป็นนายหมื่น
โทเหล่าเสนา

๕. เมื่อขัตติยการ ๒๔๖๑ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ย้ายไปสังกัดกองบังคับการกรมพรานหลวง รักษาพระองค์ และ
ได้รับพระราชทานยศเท่าเดิม

๖. วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๖๕ ได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศขึ้นเป็นนายหมื่นเอก สังกัดกองบังคับ
การกรมเสนาพรานหลวง รักษาพระองค์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

- พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้รับพระราชทานเหรียญรัชฎาภิเศก
- พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้รับพระราชทานเหรียญตระกูลในการเสด็จประ-
พาสยุโรป
- พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตติย
จุลจอมเกล้า ฯ
- พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานเหรียญทวิธาภิเศก (ทอง)
- พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จตุร-
ถาภรณ์มงกุฎไทย
- พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จตุร-
ถาภรณ์ช้างเผือก
- พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตรีตา
ภรณ์มงกุฎไทย
- พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้รับพระราชทานเหรียญรัชมิ่งมงคล (ทอง)
- พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้รับพระราชทานเหรียญรัชมิ่งมงคล (ทอง)
- พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้รับพระราชทานเข็มพระชนมายุ (เงิน)
- พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานเข็มไอยราพต (เงิน)
- พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเศก รัช-
กาลที่ ๖ (ทอง)

พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตริตา
ภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเษก
(ทอง) รัชกาลที่ ๕

หม่อมเจ้าจรูญสวัสดิ์ นันทวัน ทรงรับราชการถึงสิ้นปี พ.ศ.
๒๔๖๖ จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ เพื่อรับพระราช-
ทานบำนาญ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๗

ส่วนกิจการส่วนพระองค์ได้ทรงสมรสกับนางสาวเกตุ ธิดาพระ
ประสิทธิ์ศักดิ์สมุทรเขต ปลัดเมืองสมุทรปราการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔
ต่อมาหม่อมเกตุถึงแก่กรรม ได้ทรงสมรสกับนางสาวถนอม บุตรี
นายเล็กเจ้าของโรงรับจำนำหัวลำโพง ถนนพาหุรัดนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕
นอกนั้นมีหม่อมอนุชาคือ หม่อมล้วน หม่อมผิว และหม่อมเพ็ชร
ทรงมีโอรสธิดาที่มิชวตอยู่ในเวลานับเรียงตามลำดับอายุ คือ

๑. ม.ร.ว. เกอกมล สวัสดิ์สรยุทธ ภรรยา พล.โท หลวง
สวัสดิ์สรยุทธ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

๒. ม.ร.ว. กอแก้ว นันทวัน

ทั้งสองหม่อมเกตุเป็นมารดา

๓. ม.ร.ว. สุภาพฉิม พจนัส ภรรยา นายพิชาญ พจนัส
เลขานุการ กรมมหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ฯ หม่อมล้วนเป็นมารดา

๔. ม.ร.ว. นวลขจร กมลยะบุตร ภรรยา หลวงอรรถกมลย-
บุตรยานุวัตร ผู้อำนวยการกองอัยการ กรมอัยการ

๕. ม.ร.ว. นึกดา นันทวัน
๖. ม.ร.ว. จันทมาศ นันทวัน
๗. ม.ร.ว. ศุภผล นันทวัน หม่อมฉวีเป็นมารดา
๘. ม.ร.ว. อนันต์ นันทวัน
๙. ม.ร.ว. นันทนา นันทวัน
๑๐. ม.ร.ว. โกมุตสวัสดิ์ หรือวระ นันทวัน

หมายเลข ๔, ๕, ๖, ๘, ๙, และ ๑๐ หม่อมถนอมเป็นมารดา

๑๑. ม.ร.ว. สุขพันธ์ นันทวัน
๑๒. ม.ร.ว. จันทนขจร นันทวัน
๑๓. ม.ร.ว. พรสวัสดิ์ นันทวัน

ทั้งสามนี้หม่อมเพ็ญเป็นมารดา

หม่อมเจ้าจรูญสวัสดิ์ นันทวัน ทรงมีพระนิสัยอ่อนโยน

โอบอ้อมอารีแก่บุคคลทั่วไป ไม่ทรงถือพระองค์ เมื่อได้ทรงลาออกจาก
จากราชการแล้ว ทรงดำรงพระชนม์ชีพอย่างเรียบง่าย ตลอดมาจนถึง
พุทธศักราช ๒๔๕๖ ได้ประชวรด้วยพระโรคชรา แพทย์ได้ถวาย
การรักษาพยาบาลจนถึงวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๕๖ พระอาการได้
กำเริบ และสิ้นชีพิตักษัยเมื่อเวลา ๗.๔๐ น. ของวันนั้น ณ วังที่
ประทับเชิงสะพานเสี้ยว ถนนจักรพงษ์ ด้วยพระอาการอันสงบ สิริ
รวมพระชนมายุ ๗๓ พรรษา

พระราชประวัติสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์วัฒนาประสิทธิ์
เพ็ชรรัตนาลงกฎ อรรคราโชรสวรวศวิบูลย์ อุดมเดชมหาสุมาลย์
วงศ์โรคมบรมราชกุมาร คือพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ
มหิศเรศวรสรศักดิ์พระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จเฉลิมพระราช
มนเทียรในพระบรมราชวัง นับตามพระราชวงศันสนพระองค์เป็นพระ
ราชบุตรที่ ๕๐ หรืออีกอย่างหนึ่งเป็นที่ ๒๗ ตามจำนวน นับแต่พระ
องค์เป็นพระราชกุมารของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๒ ในพระบรมราชวงศัน และเป็นพระ
โอรสที่ ๓ ตามจำนวนซึ่งประสูติเป็นพระองค์ หรือเป็นที่ ๕ ตาม
จำนวนซึ่งตงพระครรภ์ ในกรมสมเด็จพระศรีสวรินทิรา มาตยตง
พระครรภ์มาแต่เดือนอายุขยเกาะนักษัตรนพศก จุลศักราช ๑๑๖๕
เป็นปีที่ ๒๖ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ครองนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นสมเด็จพระ
บรมชนกนาถ ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวง
อัครสุนทรในแผ่นดินนั้นอยู่ ครั้นเมื่อพระราชบุตรพระองค์ตงพระ
ครรภ์ชน ๔ เดือน ก็ได้เสด็จเลือนถำนันตรราชอิสริยยศ อุปราชา
ภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในแผ่นดินนั้น ครั้นพระ-

๑๐ ขน ๑๕ ค่ำ บ
 ๑๑ ค่ำ บ
 ๑๒ ค่ำ บ
 ๑๓ ค่ำ บ
 ๑๔ ค่ำ บ
 ๑๕ ค่ำ บ
 ๑๖ ค่ำ บ
 ๑๗ ค่ำ บ
 ๑๘ ค่ำ บ
 ๑๙ ค่ำ บ
 ๒๐ ค่ำ บ
 ๒๑ ค่ำ บ
 ๒๒ ค่ำ บ
 ๒๓ ค่ำ บ
 ๒๔ ค่ำ บ
 ๒๕ ค่ำ บ
 ๒๖ ค่ำ บ
 ๒๗ ค่ำ บ
 ๒๘ ค่ำ บ
 ๒๙ ค่ำ บ
 ๓๐ ค่ำ บ
 ๓๑ ค่ำ บ
 ๓๒ ค่ำ บ
 ๓๓ ค่ำ บ
 ๓๔ ค่ำ บ
 ๓๕ ค่ำ บ
 ๓๖ ค่ำ บ
 ๓๗ ค่ำ บ
 ๓๘ ค่ำ บ
 ๓๙ ค่ำ บ
 ๔๐ ค่ำ บ
 ๔๑ ค่ำ บ
 ๔๒ ค่ำ บ
 ๔๓ ค่ำ บ
 ๔๔ ค่ำ บ
 ๔๕ ค่ำ บ
 ๔๖ ค่ำ บ
 ๔๗ ค่ำ บ
 ๔๘ ค่ำ บ
 ๔๙ ค่ำ บ
 ๕๐ ค่ำ บ
 ๕๑ ค่ำ บ
 ๕๒ ค่ำ บ
 ๕๓ ค่ำ บ
 ๕๔ ค่ำ บ
 ๕๕ ค่ำ บ
 ๕๖ ค่ำ บ
 ๕๗ ค่ำ บ
 ๕๘ ค่ำ บ
 ๕๙ ค่ำ บ
 ๖๐ ค่ำ บ
 ๖๑ ค่ำ บ
 ๖๒ ค่ำ บ
 ๖๓ ค่ำ บ
 ๖๔ ค่ำ บ
 ๖๕ ค่ำ บ
 ๖๖ ค่ำ บ
 ๖๗ ค่ำ บ
 ๖๘ ค่ำ บ
 ๖๙ ค่ำ บ
 ๗๐ ค่ำ บ
 ๗๑ ค่ำ บ
 ๗๒ ค่ำ บ
 ๗๓ ค่ำ บ
 ๗๔ ค่ำ บ
 ๗๕ ค่ำ บ
 ๗๖ ค่ำ บ
 ๗๗ ค่ำ บ
 ๗๘ ค่ำ บ
 ๗๙ ค่ำ บ
 ๘๐ ค่ำ บ
 ๘๑ ค่ำ บ
 ๘๒ ค่ำ บ
 ๘๓ ค่ำ บ
 ๘๔ ค่ำ บ
 ๘๕ ค่ำ บ
 ๘๖ ค่ำ บ
 ๘๗ ค่ำ บ
 ๘๘ ค่ำ บ
 ๘๙ ค่ำ บ
 ๙๐ ค่ำ บ
 ๙๑ ค่ำ บ
 ๙๒ ค่ำ บ
 ๙๓ ค่ำ บ
 ๙๔ ค่ำ บ
 ๙๕ ค่ำ บ
 ๙๖ ค่ำ บ
 ๙๗ ค่ำ บ
 ๙๘ ค่ำ บ
 ๙๙ ค่ำ บ
 ๑๐๐ ค่ำ บ

พระชนมายุได้ ๑๖ ปีหย่อนอยู่เดือนหนึ่ง ได้เสด็จกลับคืนไปอยู่
 พระราชวังเดิม ได้ทำราชการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวมีความชอบจึงโปรดทรงตั้งให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมปรากฏพระ
 นามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้
 บังคับบัญชาว่ากล่าวกรมทหารแม่นปืนหน้า ปืนหลัง และญวนอาสา
 รบแขกอาสาจาม แต่งกำปั่นเป็นเรือรบบางลำ และได้รับอาสาราชการ
 เป็นแม่ทัพออกไปรบเมืองญวนครั้งหนึ่ง เมื่อขลุณภัยตรตรศก จุล
 ศักราช ๑๑๒๓ เป็นปีที่ ๑๕ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงประสูติแต่เดือนอ้ายขจรโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒
 มาเสด็จสวรรคตในวันพุธเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ บกนยังเป็นโทศกพระ
 ราชวงศ์และท่านเสนาบดี และข้าราชการเป็นอันมาก ปรีกษา
 พร้อมยอมถวายราชสมบัติและแผ่นดิน แต่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้าท่ง ๒ พระองค์ เพื่อดำรงองค์ใหญ่จะได้พระบรมราชาภิเษก
 ในพระบรมมหาราชวัง และพระองค์น้อยจะได้รับพระบรมราชาภิเษก
 ในพระบรมราชวัง พระองค์ใหญ่นั้น คือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ามงกุฎ พระองค์น้อยนั้น คือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
 กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ท่านทั้งปวงพร้อมกันเชิญเสด็จพระองค์ใหญ่
 เข้ามารักษาพระบรมมหาราชวัง อยู่แต่ ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๕ ขึ้น
 ๒ ค่ำ บกนยังเป็นโทศก พระองค์น้อยได้เสด็จไปอยู่ในพระบรมราชวัง
 แต่ ณ วันศุกร์เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ บกนตรศก จุลศักราช ๑๒๑๓
 พระองค์ใหญ่เสด็จเถลิงถวัลยราช รับพระบรมราชาภิเษก

ในวันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุนตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓
 ทรงพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระปรเมนทรมหาอมงกุฏ
 สุธรรมาธิบดีเทพยพงศ์ วงศาธิศวรกระษัตริย์ ราชัตยราชินิกโรดม
 จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช
 บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม
 ใหญ่ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ จึงโปรดให้ตั้งการพระบวรราชา
 ภิเษกในพระบวรราชวัง แล้วพระราชทานพระบวรราชาภิเษก มี
 พระนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระปวงเรนทราเมศมหิศเรศ-
 รังสรรค์ มหันทวรเดโชไชย มโหฬารคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศ
 ราชานุรักษ์ บวรจักรพรรดิราชบรมนาถบพิตร พระชนเกล้าเจ้าอยู่หัว
 โปรดให้รับพระบวรราชโองการ อย่างสมเด็จพระเจ้าเอกาทศรถ
 ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา
 พระบาทสมเด็จพระบรมชนเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อได้พระบวรราชาภิเษก
 แล้ว ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระบวรราชวัง ซึ่งชำรุดทรุดโทรม
 อยู่แต่ก่อน แก้ไขให้งามดีเป็นปรกติตั้งเก้าย่างยิ่งกว่าเก้าย่าง ได้
 จัดการทหารและเครื่องศาสตราวุธสรรพพระยศโอบการ ขึ้นสำหรับ
 แผ่นดินเป็นอันมาก ได้ทรงสร้างเรือรบกลไฟช่ออาสาสมัครลำหนึ่ง
 ชื่อยกคชโยชณิบาลำหนึ่งขึ้นสำหรับพระนคร เป็นความชอบแก่
 แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระบรมชนเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ทรงพระเจริญ
 วัฒนาจนถึงบวชออกโตศก จุลศักราช ๑๒๒๒ มีพระราชบุตรพระ
 ราชธิดาเป็นอันมากนับถึง ๖๓ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์เสียแต่ยัง

พระเยาว์ ๓๓ พระองค์ ยังกองอยู่ ๓๐ พระองค์ พระองค์เจ้าชาย
 ๑๖ พระองค์ พระองค์เจ้าหญิง ๑๔ พระองค์ ตั้งแต่ปลายบรรดา
 ตรีศก จุลศักราช ๑๒๒๓ พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระประชวรมีพระอาการต่าง ๆ ไป ไม่เป็นปกติ ไม่สบาย
 พระองค์สืบ ๆ มา จนถึงเดือน ๖ ปีฉลูสัปตศก จุลศักราช ๑๒๒๗
 ทรงพระประชวรมาก พระกายทรุดโทรม พระกำลังหย่อนลง แพทย์
 หมอหลายพวกหลายเหล่าถวายพระโอสถแก้ไข พระอาการคลาย
 บ้างแล้วทรุดไปเล่า จนถึงวันอาทิตย์เดือน ๒ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู
 สัปตศก เวลาเช้า ๓ โมง คือ ๕ นาฬิกาแต่เที่ยงคืน เสด็จสวรรคต
 เมื่อเวลาพระอาทิตย์สัณทราศินองศา ๒๕ สิริพระชนมายุตาม
 จันทรคติอย่างชาวสยามใช้ ได้ ๕๗ ปี กับ ๕ เดือนกับ ๕ วัน
 นับเป็นวันได้ ๒๐๕๔๓ กับเศษอีก ๔ ชั่วโมง เมื่อทรงพระประชวร
 หนักใกล้จะเสด็จสวรรคต ไม่ได้ทรงสั่งการอันหนึ่งอันใดให้ลำบาก
 พระราชหฤทัย ใ้ว่างพระราชอัธยาศัยแสดงการทรงเชอถอเป็นหนึ่ง
 ว่า สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชซึ่งดำรงยุติธรรม จะทรงพระราช
 ดำริแล้วดำรัสการทุกสิ่งทุกอย่าง สมควรแก่เหตุผลโดยยุติธรรม
 และราชการแผ่นดินไม่ต้องทรงพระวิตก เพราะเคยเห็นการที่ชอบ
 เบินมาแล้วแต่หนหลังนับเป็นอันมาก

ท่านทั้งปวงอ่านเรื่องนี้แล้วจงปลงธรรมสังเวชเถิด ว่าสมบัติ
 วิบัติทั้งปวงเป็นความทุกข์สำหรับสังสารวัฏ ความตดอาลัยและความ
 กำหนดในของทุกอย่างเพ้อออกจากทุกข์ทั้งปวง เป็นความดีแท้แล

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระบรมโกศ
คัตจากตำนานวังหน้า

พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชยราชานุภาพ

๑ ถึงยี่สิบเจ็ด กรกฎาคม ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระมหาอุปราช แต่ให้มีพระเกียรติยศเป็นอย่างพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยกย่องสมเด็จพระเอกาทศราชอนุชามหาอุปราชกรุงเก่า จึงโปรดให้แก้ไขประเพณีการฝ่ายพระราชวังบวรฯ ให้สมกับพระเกียรติยศที่ทรงยกย่องสมเด็จพระอนุชาธิราชนั้นหลายประการ เป็นต้นว่า นามวังหน้าซึ่งเคยเรียกในราชการว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” ให้เปลี่ยนนามเรียกว่า “พระบวรราชวัง” พระราชพิธีอุปราชาก็เรียกให้เรียกว่า “พระราชพิธีบรมราชาภิเษก” พระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ แยกเติมว่า “พระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล” พระราชทานพระนามอย่างพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระปวงเรนทราเมศมหิศเรศรังสรรค์ฯ พระบรมโกศเจ้าอยู่หัว” และขานคำรับสั่งกรมพระราชวังบวรฯ เคยใช้ว่า “พระมหาดุร” โปรดให้เปลี่ยนเป็น “พระบวร

ราชโองการ" ว่าโดยย่อ เต็มคำ "บรม" เป็นฝ่ายวังหลวง และ
คำ "บวร" เป็นฝ่ายวังหน้าเป็นคู่กัน เกิดขึ้นในคราวนั้นเป็นปฐม

เพราะเหตุที่เปลี่ยนพระราชพิธี อปราชายภิเษกเป็นบวรราชา-
ภิเษกดังกล่าวนั้น ลักษณะการพิธีจึงเอาแบบอย่างพิธีบรมราชา-
ภิเษกทางวังหลวง ไปแก้ไขลดลงเป็นตำราพิธีบวรราชาภิเษก ตั้ง
ต้นแต่เชิญพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปประทับอยู่ในพระ
ราชวังบวร ฯ แต่ก่อนงานพระราชพิธีบวรราชาภิเษก เสด็จประทับ
แรมอยู่ในพระตำหนักพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย เหมือนอย่างทางวังหลวง
เสด็จประทับแรมอยู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฉะนั้น ครั้นพระราชพิธี
บรมราชาภิเษกเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดให้รอมณฑลพระกระยาसनที่พระองค์ทรงมรธาภิเษก ไป
ปลุกพระราชทานให้เป็นท้าวของพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัว ส่วนที่ทำการพระราชพิธีนั้น ที่พระที่นั่งพุทธโธสวรรค์ * จัดตั้ง
เทียบไชยและเตียงพระสงฆ์สวดภาณวาร (อย่างพระที่นั่งอมรินทร
วินิจฉัย ในพระราชวังหลวง) ที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยจัดตั้งพระแท่น
มณฑล และเป็นท้าวพระราชาคณะผู้ใหญ่สวดมนต์ (อย่างที่พระที่นั่ง
ไพศาลทักษิณ ในพระราชวังหลวง) แต่งตั้งพระที่นั่งอัฐทิศและพระ
ที่นั่งภทรบิฐาตั้งใหม่ ที่พระที่นั่งวสันตพิมาน ในห้องพระบรรทม
จัดเป็นที่ประทับทรงสวดพระสงฆ์ธรรมยุติกาจาริณพระปริต (อย่าง

* เดิมเรียกพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ เข้าใจว่าเปลี่ยนเป็นพุทธโธสวรรค์ เมื่อครั้ง
กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ตั้งจะอธิบายต่อไปข้างหน้า

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ในพระราชวังหลวง*) โรงพิธีพราหมณ์
 ปลุกในสนามหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ตามอย่างอุปราชาภิเษก แต่
 ไม่มีกระบวนแห่เสด็จเหมือนอุปราชาภิเษกแต่ก่อน เพราะพระบาทสมเด็จพระ
 เจริญพระบรมโกศเจ้าอยู่หัว เสด็จไปประทับอยู่ในพระราชวังบวรแล้ว

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตั้งสวดเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน
 ๖ แรม ๑๐ ค่ำ เป็นวันแรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
 หัวเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราหลักราชที่นั่งไปยังพระบรมราชวัง
 ในเวลาบ่ายทั้ง ๓ วัน ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ เป็น
 พระฤกษ์บรมราชาภิเษก เสด็จขึ้นไปในเวลาเช้า พระราชทานน้ำ
 อภิเษกและพระสุพรรณบัตร กับทั้งเครื่องราชูปโภคแก่พระบาท
 สมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัว ครั้นเสด็จกลับแล้ว (ในจดหมายเหตุ
 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า) พระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่
 หัวเสด็จลงมาถวายคอกไม้ประดับเทียนที่ในพระบรมมหาราชวัง และวัน
 รุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปพระราชทาน
 ต้นไม้เงินทองของขวัญ ในการเฉลิมพระราชมณเฑียรที่พระบรม
 ราชวังอีกครั้งหนึ่ง และในการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร
 ครานั้น โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์เสนาอำมาตย์ราชเสวกทั้งฝ่าย
 วังหลวงวังหน้าถวายคอกไม้ประดับเทียนพระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้า
 อยู่หัว แต่ส่วนพระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงประ-

* ในจดหมายเหตุเก่ากล่าวแต่ว่า พระสงฆ์สวดมนต์ในพระที่นั่งทั้ง ๓ องค์ที่
 กล่าวนามมานั้น แต่รายการที่กล่าวๆ ตามสันนิษฐาน เชื่อว่าไม่ผิด

พฤติตามแบบอย่างเจ้านายบรมมหาราชวัง คือถวายคอกไม้ฉลุเทียนแก่พระ
บรมวงศานุวงศ์ซึ่งเจริญพระชนมายุยิ่งกว่าพระองค์ทุก ๆ พระองค์
ครั้นเสร็จการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว โปรดให้ให้
เสด็จพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระนครทางสถล-
มารคออกวันหนึ่ง จึงเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวบรมราชาภิเษก พระชน
มายุได้ ๔๓ พรรษา เสด็จขึ้นไปประทับที่พระบรมราชวังเวลากำลัง
ปรกหักพังทรุดโทรมทั่วไปทั้งวัง ข้าราชการวังหน้าทูลไปตามเสด็จไป
แต่แรกเล่ากันว่า ถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวออกพระ
โอษฐ์ว่า “เออ อยู่คึกคักให้มาเป็นสมภารวคราว” ความขอนสน
กับคำพระครูธรรมวิธานจารย์สอน* เล่าว่า เมื่อก่อนพระบาทสม
เด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับที่วังหน้า วังหน้ากร้าง
หักพังมาก ชุมประทและหลังคาบ่อปรการรอบวังหักพังเกือบหมด
กำแพงวังชั้นกลางก็ไม่มี ท้องสนามในวังหน้าชาวบ้านเรียกกัน
ว่า “สวนพันชาติ” เพราะพันชาติตำรวจปลุกเข้าเรือนอาศัยและ
ชั่วคราวทำสวนเต็มตลอดไปจนหน้าพระที่นั่งคือโถงพิมานและพระท
นั่งพุทธไสสวรรย์ สถานที่ต่าง ๆ เช่นศาลาลูกขนและโรงช่างเป็นต้น
ของเดิมหักพังหมด มีแต่รอยเหลืออยู่ตรงที่ทสร้างขึ้นใหม่ พระครู
ธรรมวิธานจารย์ว่าสถานที่ต่าง ๆ ที่เห็นกันในชั้นหลัง เป็นของ

* พระครูธรรมวิธานจารย์ได้อยุ่วคัมภีระมาแต่เป็นเด็กศิษย์วัด เดียวนี้
อายุได้ ๘๐ ได้เคยเดินผ่านไปมาทางวังหน้าเสมอตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓

ห้องสมุดพุทธสมาคม

๑๑

จังหวัดนครราชสีมา

สร้างทรงพระบาทสมเด็จพระบรมโกศลเจ้าอยู่หัวแทบทงนนั้น ความที่
พระครูธรรมวิธานอาจารย์กล่าวนยัตตองด้วยเหตุการณ คึกคักแต่
สร้างวงหนามาจนเวลานั้นได้ถึง ๖๕ ปี ปรากฏว่าได้ซ่อมแซม
ปฏิสังขรณ์แต่พระราชมณเฑียรเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นอกจากพระราชมณเฑียร
เห็นจะชำรุดทรุดโทรมทั่วไปทั้งวัง และคงเป็นด้วยเหตุที่วง
หนารกร้างทรุดโทรมลงนเอง จึงมีหมายรับสั่งปรากฏอยู่ว่าเมื่อก่อน
พระบาทสมเด็จพระบรมโกศลเจ้าอยู่หัวจะเสด็จขึ้นไปประทับที่วงหน้า
นั้นให้ทำพิธีฝังอาคารพใหม่เมื่อเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แห่พระพุทธสิหิงค์กลับไปสถิตประ
คิษฐานในพระราชวังบวร ฯ และในวันนั้นเวลาบ่ายพระสงฆ์ ๒๐ รูป
สวดมนต์ในพระที่นั่งอศราวันฉย รุ่งขึ้นวันขึ้น ๒ ค่ำเวลาเช้า
พราหมณ์ฝังหลักอาคารพทุกบ้อมและประตูพระราชวังบวร ฯ รวม ๘๐
หลัก เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระบรมโกศลเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับ
ที่พระราชวังบวร ฯ ในวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๖ นั้น

ตามที่ใดในความในจดหมายเหตุและที่พระครูธรรมวิธานอาจารย์เล่า
ให้ฟังดังกล่าวมา เป็นอนนยัตตองได้ว่า พระราชมณเฑียรและสถาน
ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่วงหน้า เป็นของพระบาทสมเด็จพระบรม
โกศลเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาใหม่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โดยมาก แต่
การที่พระบาทสมเด็จพระบรมโกศลเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนานั้น ถ้าจะ
กำหนดโดยเหตุ ต่างกันเป็น ๓ ประการ คือ ก่อสร้างเฉลิมพระ
เกียรติยศที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินนั้นประการ ๑ ก่อสร้างแทน

ของเดิมซึ่งปรกหักพังไปให้บริบูรณ์ดังแต่ก่อนประการ ๑ ก่อสร้าง
ตามลำพังพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัว
ประการ ๑ จะอธิบายต่อไปในที่ละอย่าง

สิ่งซึ่งสร้างขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระบรมโกศเจ้าอยู่หัว
เจ้าอยู่หัวนั้น เล่ากันมาว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริเกอบจะทรงขึ้น ทรงพระราชมณฑปรัตนสถานและ
เครื่องราชูปโภคทั้งปวงตลอดจนตำแหน่งขุนนาง ยกตัวอย่างเช่นว่า
เจ้าตำรว ทรงตั้งขึ้นใหม่ในทำเนียบข้าราชการวังหลวง ก็โปรดให้
ตั้งขึ้นใหม่ในทำเนียบข้าราชการวังหน้าด้วยฉะนั้นเป็นต้น ว่าโดยย่อ
เครื่องเฉลิมพระเกียรติยศสำหรับวังหลวงมีอย่างไร ก็ทรงพระราช-
ดำริให้ขึ้นทางวังหน้าในครั้งนั้นโดยมาก จะกล่าวแต่เฉพาะพระ
ราชมณฑปรัตนสถานก่อน คือ

ข้อสำคัญ ปราสาทไม่เคยมีในพระราชวังบรมสถานมงคล จึง
โปรดให้ สร้างปราสาทขึ้นข้างหน้ามณฑปพระที่นั่งพุทธไสยาสน์องค์ ๑
ขนาดและรูปสถูปฐานอย่างพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ในพระบรมมहा-
ราชวัง ขนานนามว่า “พระที่นั่งคชกรรมประเวศ” มีเกยสำหรับ
ขึ้นทรงช้างอยู่ข้างหน้า

สร้างพระที่นั่งโถง ทำนองพระที่นั่งคชกรรมในพระราชวัง
หลวง ทรงมณฑปแห่งบริเวณหน้าพระที่นั่งอัคราวิจิตร มุมข้างใต้
องค์ ๑ มุมข้างเหนือองค์ ๑ มีเกยสำหรับทรงพระราชยาน ขนาน
นามว่า “พระที่นั่งมณฑลวิเศษองค์ ๑ พระที่นั่งเอกอลงกฏองค์ ๑”

ยังอยู่จนทกวันนทง ๒ องค์

ในศาลาข้างท้องพระโรง สร้างพระที่นั่งโถงองค์ ๑ เหมือน
อย่างพระที่นั่งสนามจันทร์ และเรียกว่าพระที่นั่งสนามจันทร์อย่าง
เดียวกับในพระบรมมหาราชวัง พระที่นั่งองค์นี้ยังอยู่ แต่ชำรุดจน
พังอยู่แล้ว

สร้างพลับพลาสูงที่ทอดพระเนตรผกษอมทหารบนกำแพงพระ
บรมราชวังด้านตะวันออกองค์ ๑ อย่างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในพระ
ราชวังหลวง แต่เป็นพลับพลาโถง เสาไม้หลังคาไม่มียอด เขา
ใจว่าจะเหมือนอย่างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เมื่อแรกสร้าง ก่อนแก้ไขเป็น
ปราสาทเมื่อในรัชกาลที่ ๓

สร้างพระตำหนักนันทาทาตำหนักแพองค์ ๑ เป็นเครื่องไม้ทำ
นองพระที่นั่งสร้างที่ท้าวราชวรคิษฐ์เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ชนานนามว่า
“พระที่นั่งนันทคณาภิรมย์” ว่าสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
สร้างถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

สิ่งซึ่งสร้างชนแทนของเก่า แต่ถ่ายแบบอย่างของในพระราช-
วังหลวงไปสร้างเฉลิมพระเกียรติยศก็มีหลายอย่าง เช่น โรงช้าง
ต้น ม้าต้น และประตุมหาโกศราชสร้างใหม่เป็นประตูชั้นกลาง ทำ
เป็นประตูสองชั้นอย่างประตูพิฆาตไชยศรี ในพระราชวังหลวงนั้นเป็น
ต้น การชักกองตราแผ่นดินนี้ในพระราชวังมีขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ใน
พระราชวังหลวงตั้งเสาชิงกองพระมหามงกุฎ ที่พระบรมราชวัง
โปรดให้ตั้งเสาชิงกองพระจุลลามาณอย่างเดียวกัน

สั่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นให้
 บริบูรณ์ตามของเดิมนั้น เช่น สร้างทิมดาบ เขื่อนเพชร โรงช้าง
 โรงม้า ศาลาลูกขุนเป็นต้น ตลอดจนก่อสร้างซ่อมปรดที่ปรักหัก
 พังให้กลับคืนดังเก่า ของเหล่านี้อันของเดิมเป็นเครื่องไม้ สร้าง
 ใหม่เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูนโดยมาก ทำหนักข้างในก็ซ่อมใหม่ทั้ง
 หมดในครานั้น

สั่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตามพระ
 ราชหฤทัยของพระองค์เองนั้น คือพระราชมณเฑียรทิศใต้ประทับ
 ในพระบรมราชวัง ไม่พอพระราชหฤทัยที่จะประทับพระวิมานของเดิม
 จะสร้างพระราชมณเฑียรใหม่เป็นทิศใต้ แต่ที่พระบรมราชวังชั้น
 ในคืบแคบ จึงโปรดให้ขยายเขตชั้นในขึ้นไปข้างคานเหนือ (เขต
 เดิมอยู่ตรงแนวถนนแต่ประตูสคายรยาตรมาทางตะวันออกในแผนที่)
 และให้รื้อโรงละครซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาเสนานรรักษาทรงสร้าง
 ไว้แต่เดิมนั้นเสีย แล้วสร้างพระราชมณเฑียรใหม่ในทิศบริเวณนั้นองค์
 ๑ สร้างเป็นเก้าชั้นโดยฝีมืออย่างประณีตบรรจง ครั้นสำเร็จเสด็จ
 ขึ้นประทับ เสด็จประพาสเสาะเสาะติดต่อกันไม่สิ้นปรกติ จึงเสด็จ
 คกรายทูลว่าเพราะพระที่นั่งเก้าชั้นที่ประทับนั้นสร้างในที่กว้างจยไม่คืบเป็น
 อยู่มงคล จึงโปรดให้รื้อพระที่นั่งเก้าชั้นไปปลูกเสียนอกวัง (ตรงที่
 สร้างโรงกษาปณ์เดิมนั้น) ถึงรัชกาลที่ ๕ เก่งนวางอยู่ พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทอดพระเนตรเห็นแต่เพียงทรงพระ
 เยาว์ โปรดว่าฝีมือที่ทำประณีตน่าเลียดตาย จึงให้ย้ายเอาไปปลูกไว้

ในพระราชวังดุสิต เสนอสำหรับเจ้านายวังหน้าไปประทับเวลาเสด็จ
ขึ้นไปเฝ้า ฯ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ครั้นเมื่อรื้อพระที่นั่งเก๋งออก
ไปจากพระบรมราชวังแล้ว จึงทรงสร้างพระที่นั่งเอกองค์ ๑ ในบริเวณ
เดียวกัน เป็นแต่เลื่อนไปข้างตะวันออกหนึ่ง พระที่นั่งองค์ใหม่
นี้ทำแบบตึกอย่างฝรั่ง สร้างโดยประเพณีบรรจงเหมือนกัน ชื่อนานนาม
ว่า “พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์” พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่
หัวเสด็จประทับอยู่ที่พระที่นั่งองค์นี้ตลอดมาจนเสด็จสวรรคต พระ
ที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ยังอยู่จนทุกวันนี้

อีกอย่างหนึ่งโปรดให้รื้อพระตำหนักแดงที่พระราชวังเดิม มา
ปลูกไว้ในพระบรมราชวังข้างด้านตะวันตก ทรงมุงหลังคาใหม่
พระตำหนักแดงนี้เข้าใจว่าเป็นพระตำหนักเดิมของพระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรื่องตำนานจะกล่าวในตอนต่อไปข้างหน้า

อนึ่งเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
อยู่หัวโปรดให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบังคับ
บัญชาทหารปืนใหญ่ จึงทรงศึกษาวิชาทหารอย่างยุโรป แล้วเอา
เป็นพระธรรมนูญจัดทหารตลอดมา และอีกประการ ๑ โปรดวิชาต่อ
เรือกำปั่นรบ ได้ทรงศึกษาตำราเครื่องจักรกลกับมิชชันนารี จนทรง
สร้างเครื่องเรือกลไฟขึ้นได้ในเมืองไทยเป็นครั้งแรก จึงเป็นเหตุให้
โปรดทั้งวิชาการทหารบกทหารเรือมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ครั้น
เสด็จเฉลิมพระยศบรมราชาภิเษกแล้ว ก็ทรงจัดตั้งทหารวังหน้าชน
ทั้งทหารบกทหารเรือ ให้นายร้อยเอกนอกชั้นนายทหารอังกฤษ ซึ่ง

ภายหลังได้เป็นกงสุลเยเนอราลอังกฤษในกรุงเทพ ฯ และเป็นเชอ
 อดมมสันนอกชั้นน มาเป็นครุฝึกหัดตามแบบอังกฤษ ส่วนทหารเรือ
 ก็ให้พระเจ้าลูกเธอเป็นนายทหารเรือหลายพระองค์ และทรงต่อเรือ
 รบกลไฟ มีเรืออาสาสมัคร และเรือยงยศอโยชนิยาเป็นต้น ลำสม
 บันใหญ่ น้อยแลเครื่องสำตราวชิรฤทธิสำหรับทหารนั้นมาก
 มาย จึงต้องสร้างสถานที่เพิ่มเติมขึ้นในวังหน้า เช่นโรงบันใหญ่
 โรงทหาร คลังสรรพยุทธ และตักดินที่ปรากฏในแผนที่วังหน้า ล้วน
 เป็นของสร้างขึ้นในครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนั้น
 ส่วนโรงทหารเรือนนจัดตั้งกรมแม่น้ำข้างใต้ทำหนกแพตรงที่เป็นโรง
 ทหารเคียววน

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวังใหม่วัง ๑ ที่
 ริมคลองคเมื่องเดิมข้างฝั่งเหนือ ทรงทำเป็นโรงพยาบาลทหารทกวัน
 น ทำทางฉนวนออกจากพระบวรราชวังข้ามคลองไปจนถึงวังใหม่ วัง
 ใหม่สร้างเป็นอย่างตึกฝรั่งทงวัง ว่าจะไว้เป็นที่เสด็จแปรเสถานไป
 ประทับสำราญพระราชอิริยาบถ แต่ทำยังไม่ทันแล้วเสด็จสวรรคต
 เสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานให้
 เป็นวังกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระ
 บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อมา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เล่ากันมาว่า พระ
 อธิบายคิโยไม่โปรดที่จะแสดงยศศักดิ์ โดยปรกติเสด็จออกให้
 ข้าราชการเฝ้าก็เสด็จออกที่โรงรถ ต่อเวลามีการพิธีจึงเสด็จออก

ฟ้าฟาด เขาลอซางพลายแก้ว ชั่งขึ้นระวางเป็นพลายไฟทกกลีย
เวลาตกน้ำมัน พอซางไล่ทรงกระทยเม่งซางจะให้มาวิ่ง มาตวนน
เป็นเตนนอยคไปเตนนอยเสีย เลากันวอนนหากหมออาจ ชั่ง
เป็นหมอตัวคพลายแก้ว เอาขอพันทสาควญเหินยวพลายแก้วไว้อยู่
โดยฝีมือ อีกนัยหนึ่งว่าขี้ตาดซางแล้วเบนไปเสียทางอื่นทันพระบาท
สมเด็จพระบันเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่เป็นอันตราย เห็นจะเป็นเพราะเหตุ
ที่โปรดการทกลั้วทหารและสนุกกระนองต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ จึงเกิด
เสียงกระซิบลือกันว่า พระบาทสมเด็จพระบันเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิชา
อาคมบางคนว่าหายพระองค์ได้ บ้างว่าเสด็จลงเหยียบเรือกำปั่นฝรั่ง
เอียงกม กระบวนทรงซางกว่าเข่งนก ของที่พระบาทสมเด็จพระบัน
เกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงเล่น ที่เลาลอกนอกอย่างหนึ่งก็แฉ่วลาว
ว่าทรงไคสนทคทงแคนทงแฉ่ว คำแฉ่วเป็นพระราชนิพนธ์ของพระ-
บาทสมเด็จพระบันเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีปรากฏอยู่จนบัดนี้หลายเล่ม
สมุด เซอร์ยอนเบาริงราชทูตอังกฤษเข้ามากรุงเทพฯ ๗ แต่งหนังสือ
กล่าวไว้ว่า เมื่อวันพระบาทสมเด็จพระบันเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
เลี้ยงนบน เมื่อเสร็จการเลี้ยงแล้วทรงแคนให้ฟัง เซอร์ยอนเบาริงชม
ไว้ในหนังสือว่าทรงเพราะนิก.

พระบาทสมเด็จพระบันเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงราชสมบัติ
อยู่ ๑๕ ปี ในตอนปลายเกิดวรรณโรคขึ้นภายในพระองค์มีพระอาการ
ประชวรเสาะแสมาหลายปี จึงต้องเสด็จไปเที่ยวรักษาพระองค์ตาม
หัวเมืองเนือง ๆ กล่าวกันว่ามักเสด็จไปประทับที่มัยยานลาว เพราะ

ไปรตแฉ่วลาว เสด็จไปประทับที่บ้านส้มปะทวน แขวงจังหวัดนคร
 ราชสีมา ทางเมืองพนสนธิคมบ้าง แต่ไปประทับที่ตำหนักบ้าน
 สี่ท่า แขวงจังหวัดสระบุรีโดยมาก จนบวช จุลศักราช ๑๒๒๗
 พ.ศ. ๒๓๑๘ พระอาการที่ประชวรหนักลง ต้องเสด็จกลับกรุงเทพฯ
 และในเดือนนี้ บวชอุปสมบทเป็นภิกษุ ได้ทำการ
 พระราชพิธีโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระอนุ
 ชาราชประชวรมากอยู่ จะโปรดให้เลื่อนงานโสกันต์ไป ความ
 ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูลขออย่าให้
 เลื่อนงาน ว่าพระองค์ประชวรมากอยู่แล้วจะไม่ให้มีโอกาสสมโภช
 จึงต้องโปรดให้คงงานไว้ตามพระฤกษ์เดิม ครั้นถึงงานพระบาทสม
 เด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานเตรียมกระบวนจะ
 เสด็จลงมาจรดพระกรรไกรพระราชทาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวก็ต้องรับสั่งให้ทอดที่ราชอาสน์เตรียมไว้รับเสด็จตามเคย
 ทรงทรงทราบอยู่ว่าพระอาการมากจะไม่เสด็จลงมาได้ โดยจะมีให้สม
 เด็จพระอนุชาราชโหม่นสนอพระทัย ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่น
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
 หวมาก ขาพาเจ้าเคยไต่บันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รับสั่งแล้วว่า เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น เสด็จขึ้นไปเฝ้าพระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อใด มักดำรัสเรียกเข้าไปให้ใกล้

แล้วยกพระหัตถ์ลูบ ริมสังวาล์ว่า “เจ้าใหญ่และต่อไปจะเป็นที่พึ่งของ
ญาติได้”

ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติ
หนักนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปทรงรักษา
พยาบาลทั้งกลางวันกลางคืน ประสูติมาจนวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม
๖ ค่ำ พอเป็นวันสดงานพระราชพิธีโสกันต์พระบาทสมเด็จพระจุ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ พระชน
มายุได้ ๕๘ พรรษา การพระศพโปรดให้เรียกว่าพระบรมศพ จัด
เหมือนอย่างพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุกอย่าง เว้นแต่มิได้
ทรงพระลองเงินกับประกาศให้คนโกนหัวไว้ทุกขแต่ที่มีสังกัดในพระ
บรมราชวงศ์ เหมือนอย่างกรมพระราชวังบวร ฯ มิได้ให้โกนหัวทั้ง
แผ่นดิน

ครั้นถึงบขาล พ.ศ. ๒๔๑๕ โปรดให้ทำพระเมรุทองสำ
หลวง ตามแบบอย่างพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน และ
จัดการแห่พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำนอง
ครุฑกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ในรัชกาลที่ ๒ แต่เพิ่มเติม
พระเกียรติยศพิเศษขึ้นเป็นหลายประการ.

ปรากฏรายการงานพระเมรุครั้งนั้นว่า เช่ เดือน ๓ ขึ้น ๔
ค่ำ เชิญพระบรมธาตุแห่แต่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยในพระบรมราชวัง
ออกประคมนาโกศราช และประคบบรรยาศรา คำนตะวันออก มา
สมโภชที่พระเมรุวันกับคนหนึ่ง แห่พระบรมธาตุกลับแล้ว ถึงเดือน

๓ ชน ๖ คำ เพลาย้าย ๒ โมง เชิญพระบรมศพแห่ออกประตู
 โอภาสพิมานชนกลางคานเหนือ และประตูพิจิตรเจษฎากันตะวัน
 ตกพระบรมราชวัง ไปถึงตำหนักแพ เชิญพระบรมโกศประดิษฐาน
 เหนือพระแท่นแว่นฟ้าในเรือพระที่นั่งกิ่งไกรสรमुख แห่ลงลงมา
 ประทับที่พระราชวังเดิม ค่ายพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้เสด็จประทับอยู่ตลอดในรัชกาลที่ ๓ มีมหรสพสมโภชคืนหนึ่ง
 ครั้นเวลาตกเคลื่อนเรือพระบรมศพประทับที่ท่าฉนวนวัดพระเชตุพน
 รุ่งขึ้น ชน ๖ คำ เวลาเช้าแห่กระบวนน้อยไปยังที่ตั้งกระบวนใหญ่
 ทถนนสนามไชย เชิญพระบรมโกศขึ้นพระมหาพิชัยราชรถแห่ไป
 ยิงพระเมรุมาศ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล และมีมหรสพสมโภช ๗
 วัน แล้วพระราชทานเพลิงเมื่อชน ๑๔ คำ เดือน ๓ เมื่อเสร็จการ
 สมโภชพระบรมอัฐิแล้ว โปรดให้เชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่ง
 อิศเรศราชาสนธิ์ในพระบรมราชวัง.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตนั้น วังหน้า
 ผิดกับเวลาเมื่อกรมพระราชวังบวร ๗ รัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ สวรรคต
 หลายอย่าง เป็นต้นว่า พระราชวังบวร ๗ ที่เคยชำระคหฤตโทษ
 พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์ให้กลับบริบูรณ์
 ดีแล้วทั้งข้างหน้าข้างในทั่วไป และเจ้านายฝ่ายในพระบรมราชวัง
 ก็มีมากชน มีพระองค์เสด็จอยู่ถึง ๔ รัชกาล พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ไม่ควรจะทิ้งพระบวร

ราชวงศ์ให้เป็นวังว่างเปล่าเหมือนอย่างแต่ก่อน และตามราชประ-
เพณีกรุงเก่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปประทับอยู่วังหน้าก็
เคยมี ดังกล่าวมาแต่ก่อนแล้ว จึงเสด็จขึ้นไปประทับเป็นประธานใน
พระบวรราชวังเหนือ ๆ บางทีเสด็จไปเยี่ยมเยียนเฉพาะเวลา บางที
ประทับแรมอยู่ก็มีบ้าง และเวลานั้นมีแกง พระบาทสมเด็จพระที่นั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระวิสูตรวารี มลิสรางถวายตรงหน้าพระที่นั่ง
อิศเรศราฐานสร ยังก้างอยู่ จึงโปรดให้สร้างต่อมาจนสำเร็จ ชื่อนาน
นามว่า “พระที่นั่งบวรบริวัต” เป็นที่ประทับเวลาเสด็จไปอยู่พระบวร
ราชวัง ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่ต่อมา คำนวณว่าพระที่นั่งบวร
บริวัตถูกแดดคายรอนจุนึก โปรดให้สร้างตึกอีกหลัง ๑ ต่อไปข้าง
เหนือ การยังไม่สำเร็จจนตลอดรัชกาลที่ ๔

ตรงนั้นควรจะกล่าวถึงเรื่องราวการวังหน้าแทรกสักหน่อย
ด้วยเนื่องในเรื่องตำนานของวังหน้ามาแต่กรุงเก่า ตำแหน่ง
ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร ฯ ไม่ปรากฏทำเนียบในกฎหมายเดิม
(ที่พิมพ์เป็นเล่มนั้น) แต่มีข้าราชการบางตำแหน่งในทำเนียบเดิม
เช่นหลวงมหาอำมาตย์ ว่าเป็นสมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ หลวง
ธรรมไตรโลก ว่าเป็นสมุหพระกลาโหมฝ่ายเหนือ คำว่า “ฝ่าย
เหนือ” ที่กล่าวในทำเนียบ หมายความว่าราชธานีฝ่ายเหนือ คือ
เมืองพิษณุโลกเป็นแน่ไม่มีที่สงสัย คือเป็นนครมหาเสนายักษ์ของ
เจ้าทศครองเมืองพิษณุโลก ถึงเจ้ากรมพระตำรวจ ตำแหน่งขุน
ราชนรินทร์ ขุนอินทรเดช ที่เรียกว่า “กรมพระตำรวจนอก” นั้น

กเป็นตำแหน่งตำรวจฝ่ายเหนืออย่างเดียวกัน ด้วยมีปรากฏในเรื่อง
 พระราชพงศาวดารว่า เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีมาล้อมกรุงเก่าไว้
 พระมหาธรรมราชาที่ครองเมืองพิษณุโลกมาในกองทัพกับพระเจ้า
 หงสาวดี เสด็จเข้ามาว่ากล่าวชาวเมืองให้ยอมแพ้ ชาวเมืองไม่
 เชื้อ กลบเอาปืนยิงพระมหาธรรมราชา ขุนอินทรเดชเข้าอุ้มพระองค์
 พาหนีขึ้นไป ความอนันเป็นหลักฐานว่า ตำแหน่งขุนอินทรเดชเป็น
 ตำรวจพิษณุโลก เลยล่อให้เห็นต่อไปว่า ที่เรียกในทำเนียบว่า
 “ตำรวจสนม” ซึ่งขุนพรหมบริรักษ์ ขุนสุริยภักดีเป็นเจ้ากรมสนม
 เคยเห็นจะเป็นตำรวจสำหรับพระอัครมเหสี ตำรวจสำหรับสมเด็จพระ
 พระเจ้าแผ่นดิน เคยมีแต่ ๔ ตำรวจเท่านั้น ตำแหน่งข้าราชการ
 ฝ่ายเหนือ ทกกล่าวมานั้นเห็นจะรวมสมทบเข้าในทำเนียบข้าราชการวัง
 หลวง เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั่นเอง หรือมี
 ฉะนั้นในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่จริงตำแหน่งข้าราชการ
 ตามทำเนียบฝ่ายพระราชวังวร ๗ ที่ปรากฏในชั้นหลัง เช่น
 พระยาจำแลนยากร และพระยากลาโหมราชเสนา เป็นต้น น่าจะเกิด
 ขึ้นเมื่อครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระมหาอุปราช ด้วยมีพระ-
 เกียรติยศเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดิน แต่ไม่ปรากฏหลักฐาน ใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารว่ามีชื่อนางวังหน้า ตามทำเนียบใหม่
 บางตำแหน่งปรากฏต่อเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระมหา-
 อุปราชในแผ่นดินสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาจึงสันนิษฐานว่า จะพึง
 ตั้งทำเนียบข้าราชการวังหน้าสังกัดเป็นหมวดหมู่เมื่อทรงกรมพระราช

วังขวรสถานมงคลในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเป็นเดิมมา ข้าราชการฝ่ายพระราชวังขวรฯ ที่มาตั้งในกรุงรัตนโกสินทร เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ นั้น เอาทำเนียบอย่างครุฑทองเก่ามาตั้ง แล้วมาเพิ่มเติมขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ครองพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ตรงกับทำเนียบวังหลวง เหตุด้วยมีพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ตำแหน่งข้าราชการวังหน้าจึงมีมากกว่าแต่ก่อนมาก.

อนึ่งตามประเพณีมีแต่โบราณมา เวลาว่างพระมหาอุปราชจะเป็นเพราะเหตุ พระมหาอุปราชเสด็จผ่านพิภพเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ดี หรือพระมหาอุปราชสวรรคตก็ดี ข้าราชการวังหน้าต้องมาสมทบเป็นข้าราชการวังหลวง ผู้ที่รับราชการกรมไหนในวังหน้าก็มารับราชการในกรมนั้นในพระราชวังหลวง แต่นั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงตั้งท้าวแห่งข้าราชการฝ่ายวังหลวงและวังหน้า จนทรงตั้งพระมหาอุปราชเมื่อใด ข้าราชการที่ตำแหน่งเป็นฝ่ายพระราชวังขวรฯ ก็กลับไปรับราชการในพระมหาอุปราช เป็นประเพณีมาดังนี้

พิเคราะห์ในทางพงศาวดารของข้าราชการวังหน้าในชั้นกรุงรัตนโกสินทรนี้ เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร กรมพระราชวังขวรมหาสุรสิงหนาท ทรงเลือกสรรผู้ซึ่งทรงคุ้นเคยใช้สอยในพระองค์มาแต่ก่อน มาตั้งเป็นข้าราชการวังหน้าตามพระอภัยมณี ข้าราชการวังหลวงกับวังหน้าครุฑทองนั้นเสมอเป็นต่างพวก มาในตอนปลายจึงมีเหตุเกิดอริกันดังอธิบายมาแล้ว เมื่อกรมพระราชวังขวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว ข้าราชการวังหน้ามาสมทบอยู่ในพระราชวังหลวง

๓ บ ขุนนางกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทราบดีถึง
 กำจัดไป ทดกย้ายไปรับราชการตำแหน่งในพระราชวังหลวง เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเป็นกรม
 พระราชบวรสถานมงคล ข้าราชการวังหน้าชั้นเดิมเห็นจะเหลือ
 อยู่หน่อย จึงปรากฏว่าทรงตั้งข้าหลวงเดิมเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่าย
 พระราชวังบวร ฯ โดยมาก ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ มีพระ
 ราชประสงค์ตักคนที่จะทรงตั้งเป็นตำแหน่งขุนนางวังหน้าไว้รับราช-
 การในพระราชวังหลวง จึงต้องจัดหาข้าราชการวังหน้าขึ้นใหม่สำหรับ
 สมเด็จพระอนุชาธิราชพระบรมมหาราชวังน้อย ที่โปรดเกล้าฯ ให้ยกเป็นกรม
 พระราชวังบวรสถานมงคล ในครั้งนั้นเห็นจะทรงพอพระราชดำริ
 ปกษากัน จะขอยกให้มีข้าราชการวังหน้ากับวังหลวงเกิดเป็นต่าง
 พวกต่างเหล่าตั้งแต่ก่อน จึงโปรดให้จัดบุตรหลานข้าราชการผู้ใหญ่
 ในพระราชวังหลวง แบ่งไปรับราชการตำแหน่งในฝ่ายพระราชวัง
 บวร ฯ ทุก ๆ ตระกูล ยกตัวอย่างดังเช่นในตระกูลเจ้าพระยามหา
 เสนาบดีนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชวังโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใดเป็น
 จมื่นไวยวรนาถในพระราชวังหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราช-
 วิทยาลัยผู้น้อง ได้เป็นจมื่นเติกชายในพระราชวังบวร ฯ เป็นต้น
 ในสกุลอื่น ๆ ก็แบ่งไปโดยทำนองเดียวกัน ครั้นกรมพระราชวัง
 บวรมหาเสนาบดีถึงสวรรคต ข้าราชการวังหน้าสมทบในพระราชวัง
 หลวง ก็เข้ากันไต่เป็นอันหนึ่งอันเดียว ได้ย้ายมาเป็นตำแหน่ง
 ข้าราชการฝ่ายวังหลวงในระหว่างเวลาว่างพระมเหสีปราศอยู่ ๗ บบน

โดยมาก ยกตัวอย่างเช่นสมเด็จพระยาที่นั่ง ๒ องค์ที่กล่าวมาแล้ว
 สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ได้เป็นพระยาสุริยวงศ์มนตรีจางวาง
 มหาคเล็กแล้ว สมเด็จพระยาองค์น้อยก็ได้เป็นพระยาศรีสุริยวงษ์
 จางวางมหาคเล็ก ถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อข้าราชการฝ่ายพระราชวัง
 บวร ฯ กลับไปรับราชการในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ เห็น
 จะเหลือข้าราชการวังหน้าครังกรมพระราชวังบวร ฯ ในรัชกาลที่ ๒ กลับ
 ไปไม่เท่าไร แต่ต่อมาไม่ช้าเมืองเวียงจันทน์เป็นขบถ กรมพระราชวัง
 บวร ฯ ต้องเสด็จเป็นจอมพลไปปราบปรามเมืองเวียงจันทน์ เห็นจะ
 โปรดให้เลือกสรรผู้ที่มีความสามารถไปเป็นขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายพระ
 ราชวังบวร ฯ คราวไปทัพนั้นหลายคน ปราบกฏข้าราชการผู้ใหญ่ใน
 ทารางเกณฑ์ทัพหลายทัพหลายตำแหน่ง แต่ชนผู้น้อยพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงจัดคนพระราชทานอย่างเมื่อ
 ครังรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวร ฯ ต้องทรงเลือกหาเองได้
 ยินเลากันว่า ครังนั้นพวกข้าราชการวังหลวงไม่มีใครมีใครสมัครขึ้น
 ไปอยู่วังหน้า ได้แต่ผู้ซึ่งกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงคุ้นเคยชอบพอใน
 ส่วนพระองค์มาแต่ก่อน หรือที่ไม่มีใครมีช่องทางที่จะได้ดีทางวังหลวง
 ไปเป็นข้าราชการวังหน้า เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ
 สวรรคตแล้ว ตำแหน่งพระมหาอุปราชว่างอยู่ถึง ๑๘ ปี ข้าราชการ
 วังหน้าที่มาสมทบอยู่ในพระราชวังหลวงก็หมดตัวแต่ในรัชกาลที่ ๓
 ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด

ให้สมเด็จพระอนาธิราชบรมราชาภิเษก เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่น
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทอหาข้าราชการวังหน้าใหม่ทั้งชุด . จึงโปรดจัดให้
บุตรหลานข้าราชการผู้ใหญ่ในพระราชวังหลวง แบ่งไปรับราชการ
ฝ่ายพระราชวังบวร ฯ เหมือนอย่างครั้งรัชกาลที่ ๒ ข้าราชการวัง
หน้าครั้งรัชกาลที่ ๔ จึงอยู่ในสกุลเดียวกับข้าราชการวังหลวงโดย
มาก.

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ข้าราชการ
การฝ่ายพระบรมราชวังก็ลงมาสมทบรับราชการในพระราชวังหลวง
ตำแหน่งสังกัดกรมไหนก็ไปรับราชการในกรมที่ตรงกันตามประเพณี
โบราณทุก ๆ กรม มีที่ตอจัดเป็นพิเศษอยู่ ๒ กรม คือกรมทหาร
บกกับทหารเรือด้วยพึงจัดตั้งขึ้นใหม่ในครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว และในครั้งนั้นการบังคับบัญชาทหารอย่างยุโรปยังไม่ได้
รวมขึ้นตรงต่อกระทรวงกลาโหมทุกกรมทั่วไป พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัวทรงบัญชาการทหารบกวังหน้า และโปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัย
ชาญ พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการทหารเรือวังหน้าต่อมา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตได้ ๓ ปี ถึงปี
มะโรง จุลศักราช ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ
ได้เป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

พระนามพระเจ้าลูกเธอ

ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร

รัชกาลที่ ๕

ประสูติเมื่อก่อนบรรราชภิเษก

๑ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ บรมแม่สรีรศักดิ์ จุลศักราช

๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๗๘

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอน

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

๒ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ ณ วัน ๕ ๑๐ ค่ำ ปรกานพ-

คก จุลศักราช ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๘๐

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดามาไลย

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

๓ พระองค์เจ้าชายยอชยพงศ์ บวรวิไชยรัตนราชกุมาร ประ-

สูติ ณ วัน ๕ ๒ ๑๐ ค่ำ บจอสัมฤทธิศักดิ์ จุลศักราช ๑๒๐๐

พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอน

ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสัพพรรณบัตร เป็นกรมหมื่นนบว-

วิชัยชาญ เมื่อ ณ วัน ๖ ๑๕ ๕ ค่ำ ปรกาศวิคก จุลศักราช

๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔

ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานอุปราชภิเษก เป็นกรมพระ
ราชวงศ์จักรีสถานมงคล

ทิวศกในรัชกาลที่ ๕ ฅวัน ๖ ^๑/_๓ ๕ ค่ำ ปะระกา พ.ศ. ๒๔๒๘

๕ พระองค์เจ้าชาย ประสูติ ฅวัน ๑ ^๑/_๒ ๑๐ ค่ำ ปะจอสัมฤทธิ
ศก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทุกหลาย

๕ พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา ประสูติ ฅวัน ๕ ^๒/_๓ ค่ำ ปะจอสัมฤทธิศก
จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาแม่ไลย

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ฅวันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔
พ.ศ. ๒๔๓๘

๖ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ ฅวัน ๖ ^๒/_๓ ๔ ค่ำ ปะจอสัมฤทธิศก
จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตาด

๗ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ ปะจอสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๑
พ.ศ. ๒๓๘๒

เจ้าจอมมารดาใบ

๘ พระองค์เจ้าหญิงบุษผา ประสูติ ฅวัน ๑ ^๑/_๒ ๘ ค่ำ ปะจอสัมฤทธิศก
จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเกลีย

๗ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ^๑ขุนเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑

พ.ศ. ๒๓๘๒

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบาง

๑๐ พระองค์เจ้าชายสัธารค์ ประสูติ^๑ณ วัน ๒^๕ ๕^๑ ค่ำ ยชวต

โทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาหลาย

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๕ มิถุนายน ร.ศ.

๑๑๒ พ.ศ. ๒๔๓๖

๑๑ พระองค์เจ้าหญิงสุทาสวรรค์ ประสูติ^๑ณ วัน ๔^๖ ๕^๑ ค่ำ ย

ชวตโทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓

ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดามาไลย

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๔ ตุลาคม ร.ศ.

๑๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๕

๑๒ พระองค์เจ้าชายวรวรทัน ประสูติ^๑ณ วัน ๗^{๑๒} ๖^๑ ค่ำ ย

ตรศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

เจ้าจอมมารดาเกศ

ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสพพรรณบัตร เป็นกรมหมื่นพิศาล

ยวรรคกิต เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ยมะเส็ง

ตรศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ.

๑๒๕ พ.ศ. ๒๔๔๕

เป็นต้นสกุลวรรธน ฅ กรุงเทพฯ ฯ

๑๓ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ บัณฑิตรศก จุลศักราช ๑๒๐๓
พ.ศ. ๒๓๘๔

เจ้าจอมมารดาบัว

๑๔ พระองค์เจ้าหญิงทลัษ ประสูติ บัณฑิตรศก จุลศักราช
๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทลัษ

๑๕ พระองค์เจ้าชายปริศา ประสูติ ณ วัน ๑ ๗ ๘ ค่ำ ปีชวด
จิตวาศก จุลศักราช ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕

ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเอม

๑๖ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ ณ วัน ๗ ๕ ๕ ค่ำ ปีมะโรงฉก
จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบาง

๑๗ พระองค์เจ้าชาย ประสูติ ปีมะโรงฉก จุลศักราช ๑๒๐๖
พ.ศ. ๒๓๘๗

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเพ็ญ

๑๘ พระองค์เจ้าชายภาณุมาศ ประสูติ ณ วัน ๗ ๑๐ ๑๒ ค่ำ ปี
มะเส็งสัปดาห์ จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วัน ๗ ๓ ๕ ค่ำ ปีชวด

สมัยพุทธศักราช จุลศักราช ๑๒๔๐ พ.ศ. ๒๔๓๑

เป็นต้นสกุลภาณุมาศ ณ กรุงเพท ฯ

๑๕

พระองค์เจ้าชายหิรัณทร ประสูติ ณ วัน ๓ ๑๒ ค่ำ ๒

มะเส็งสัปดาห์ จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาหน

ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสัพพรรณบัตร เป็นกรมหมื่นบริรักษ์

นรินทรฤทธิ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ๒

มะเส็งตรศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วัน ๗ ๗ ๕ ค่ำ ๒

ศก จุลศักราช ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๕

๒๐

พระองค์เจ้าชายเนาวรัตน์ ประสูติ ณ วัน ๓ ๔ ค่ำ ๒

สัปดาห์ จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘

ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาเอม

ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสัพพรรณบัตร เป็นกรมหมื่นสถิตย์

ธำรงสวัสดิ์ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ๒

ตรศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ.

๒๔๓๓ เป็นต้นสกุลนาวรัตน์ ณ กรุงเพท ฯ

๒๑

พระองค์เจ้าชายเบญจางค์ ประสูติ ณ วัน ๖ ๕ ค่ำ ๒

มะเส็งสัปดาห์ จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเพอน

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ๒๒ ๑๐ ๒๖
อัฐศก พ.ศ. ๒๔๑๕

๒๒ พระองค์เจ้าชาย ประสูติ ๒๖ ๑๒ ๒๖
พ.ศ. ๒๓๕๐

เจ้าจอมมารดา

๒๓ พระองค์เจ้าชายยุดนทร ประสูติ ๒๖ ๑๐ ๒๖
สัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๕๑

เจ้าจอมมารดาเย็น

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

๒๔ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ ๒๖ ๑๐ ๒๖
๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๕๑

๒๕ พระองค์เจ้าหญิงรายี ประสูติ ๒๖ ๑๐ ๒๖
สัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๕๑

เจ้าจอมมารดาเย็น

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ๒๖ ๑๐ ๒๖
๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒

๒๖ พระองค์เจ้าชาย ประสูติ ๒๖ ๑๐ ๒๖
พ.ศ. ๒๓๕๒

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเย็น

๒๗ พระองค์เจ้าชาย ประสูติ ๒๖ ๑๐ ๒๖
พ.ศ. ๒๓๕๒

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาดี

๒๘ พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑
พ.ศ. ๒๓๕๒

เจ้าจอมมารดาไทย

๒๙ พระองค์เจ้าชายกระจำง ประสูติ ณ วัน ๕ ๑๐ ค่ำ ปี
ระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๕๒

ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเพ็ญ

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

๓๐ พระองค์เจ้าหญิงวงจันทร์ ประสูติ ณ วัน ๓ ๑๑ ค่ำ ปีจอ
โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๕๓

ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาเอม

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๕๕

๓๑ พระองค์เจ้าชายวชิรวัตร ประสูติปีจอโทศก จุลศักราช
๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๕๓

ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตาด

๓๒ พระองค์เจ้าหญิงจำเริญ ประสูติ ณ วัน ๓ ๑๒ ค่ำ ปีจอ
โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๕๓

ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาเกลียว

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๓ กันยายน

พ.ศ. ๑๒๖ พ.ศ. ๒๔๕๐

๓๓ พระองค์เจ้าหญิงฉนวนอม ประสูติ ณ วัน ๔ ๑๒ ๒๕ คำ บ่
 ไทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
 เจ้าจอมมารดาพน
 สันพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวัน ๓ ๑๑ ๑๒ คำ บ่
 ระกาสปีตศก จุลศักราช ๑๒๔๗ พ.ศ. ๒๔๒๘

ประสูติเมื่อบรรดาภิเษกแล้ว

๓๔ พระองค์เจ้าชายโตสินี ประสูติ ณ วัน ๗ ๑๒ ค่ำ ปีกุน
 ตรีกก จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๕๔
 ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเกลี้ยง
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ.
 ๒๔๕๘ เป็นต้นสกุลโตษะณีย์ ณ กรุงเทพ ฯ

๓๕ พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณวงศ์ ประสูติวัน ๒ ๕ ค่ำ
 ขลุ่ยเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๕๖
 ท ๑ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ
 ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสพรหมบัตรเป็นกรมหมื่นนวรวัชร
 สภากร เมื่อ ณ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๖
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน
 พ.ศ. ๒๔๕๖

๓๖ พระองค์เจ้าชายอินทวัน ประสูติ ณ วัน ๓^๑ ๑๑ ค่ำ ปีฉลู
เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๕๖
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาหน

สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒ เมษายน ร.ศ.

๑๑๐ พ.ศ. ๒๔๓๔

เป็นต้นสกุลนั้นทวน ณ กรุงเทพ ฯ

๓๗ พระองค์เจ้าชาย ประสูติขลุเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕

พ.ศ. ๒๓๕๖

เจ้าจอมมารดาเงิน

๓๘ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติขลุเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕

พ.ศ. ๒๓๕๖

ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาเกลีย

๓๙ พระองค์เจ้าชาย ประสูติขลุเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๖

พ.ศ. ๒๓๕๗

ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพลีย

๔๐ พระองค์เจ้าชายวัฒนา ประสูติ ณ วัน ๗ ๕ ๑ ค่ำ ขลุ

ศก จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๕๗

เจ้าจอมมารดาลำภ

๔๑ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติขลุเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๖

พ.ศ. ๒๓๕๗

ที่ ๗ ในเจ้าจอมมารดาเกลีย

๔๒ พระองค์เจ้าหญิงภาควดี ประสูติ ณ วัน ๒ ๕ ๕ ค่ำ ขลุ

ศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๕๘

เจ้าจอมมารดาพลอย

- ๔๓ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ^๕ บิเเกาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗
พ.ศ. ๒๓๕๘
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาช้อย
- ๔๔ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ^๕ บิเเกาะสัปตศก จุลศักราช
๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๕๘
ที่ ๘ ในเจ้าจอมมารดาเกลีย
- ๔๕ พระองค์เจ้าหญิงวรภักตร์ ประสูติ^๕ ณ วัน ๑^๕ ๑๒ ค่ำ ปี
บิเเกาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๕๘
เจ้าจอมมารดาล้าน
- ๔๖ พระองค์เจ้าหญิงวิไลยทรงกลยา ประสูติ^๕ ณ วัน ๒^๖ ๒ ค่ำ
ปี บิเเกาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๕๘
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเกลีย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
- ๔๗ พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม ประสูติ^๕ ณ วัน ๗^๕ ๕ ค่ำ ปี
มะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๕๙
เจ้าจอมมารดาลิดา
- ๔๘ พระองค์เจ้าหญิงประโลมโลกย์ ประสูติ^๕ ณ วัน ๗^๓ ๗ ค่ำ
ปี มะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๕๙
เจ้าจอมมารดาแก้ว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ.
๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓

- ๔๙ พระองค์เจ้าชาย ประสูติขีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘
พ.ศ. ๒๓๕๕
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพลับ
- ๕๐ พระองค์เจ้าชายพรหมเมศ ประสูติ ณ วัน ๕ ๑๑ ๕ ค่ำ ปี
มะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๕๕
เจ้าจอมมารดาพรหมา
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๗ กรกฎาคม
พ.ศ. ๒๔๓๔
- ๕๑ พระองค์เจ้าหญิงโคกสว่าง ประสูติ ณ วัน ๕ ๕ ๑๐ ค่ำ ปี
มะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๕๕
เจ้าจอมมารดาหงส์
- ๕๒ พระองค์เจ้าหญิงพิมพ์ยศสร้อย ประสูติ ณ วัน ๕ ๕ ๑ ค่ำ
ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๕๕
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาวันทิ
- ๕๓ พระองค์เจ้าชายจรัญโรจน์เรืองศรี ประสูติ ณ วัน ๓ ๑๕ ๕
ค่ำ ปีมะโรงอัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๕๕
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาช้อย
ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสุพรรณบัตร เป็นกรมหมื่นจรัสพร
ปฏิภาณเมื่อ ณ วันพุธที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๕
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ กันยายน ร.ศ.
๑๒๖ เป็นต้นสกุลจรัญโรจน์ ณ กรุงเทพฯ ฯ

- ๕๔ พระองค์เจ้าชาย ประสูติ^๕ บรมะเส็งนพศก จุลศักราช ๑๒๑๕
พ.ศ. ๒๔๐๐
ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเกลีย
- ๕๕ พระองค์เจ้าชายสนั่น ประสูติ^๕ ณ วัน ๗^๖ ๑๐ ค่ำ บรมะเส็ง
นพศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๔๐๐
เจ้าจอมมารดาอ่อน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อณวันที่ ๓ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๕๖
- ๕๖ พระองค์เจ้าชาย ประสูติ^๕ บรมะเส็งนพศก จุลศักราช ๑๒๑๕
พ.ศ. ๒๔๐๐
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาช้อย
- ๕๗ พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ^๕ บรมะเมียบัณฑิตก จุลศักราช
๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๑
เจ้าจอมมารดาสายบัว
- ๕๘ พระองค์เจ้าหญิงสอางองค์ ประสูติ^๕ ณ วัน ๕^{๑๕} ๒ ค่ำ บ
วอกโทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ พ.ศ. ๒๔๐๓
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาวรรณดี
ประสูติก่อนบรรชาภิเษก ๓๓ องค์ ประสูติในวัง
หน้า ๒๕ องค์ รวม ๕๘ พระองค์

เพลงยาวและสักรา

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑ เราทั้งสองรองภมรินทร์นามปิ่นเกล้า คียดบทยเกล้าไว้เป็นกลอนสุนทรสนอง
เป็นคตคิวดำริขอเชิญตรอง ตามท่านองโบราณราชประเพณี
แม้ผู้ใดใครเป็นข้าราชการ ออย่าห่อนคิดถือโกรธเท่าเกศ
ถึงจะต้องราชทัณฑ์สักพันที ก็ควรทรมนคิออย่าคิดโง
อีกขอหนึ่งอย่าฟังทำปากมาก รู้สิ่งใดแล้วอย่าอยากพูดโผงโผง
ความข้างในออกไปนอกออกตะโกรง จงชักโยงหักใจอย่าได้ทำ
อันปากบอนนเป็นการพานชั่วมาก พอใจอยากชอบพอในข้อข้า
จึงได้คิยอกยกย่อนบอระยำ เพราะหมายทำการชอบมอบกายา
ต้องคิดไปจึงจะได้เห็นว่าผิด ความชั่วนั้นมันจะติดเพราะอิฉา
วิสัยคนปากคั่นอกตัญญูตา ไม่ช่อต่อภัสศาทชนเชย
ถึงผู้ใดจักไปเลียงคเล้า ชั่วของเจ้าเขาไม่ลืมคอกน้องเอ๋ย
ใครคิดร้ายต่อสามิไมเค่เลย ออย่าเชื่อนเฉยตรึงตรองไว้ลองดู
นางโมราฆ่าพระจันทโครพ ความไม่จบลือเล่าจนเข้าหู
ควรจะทำไล่ใจไว้เป็นคร จะรู้ชั่วเช่นไว้เป็นตรา
จงรำลึกนกกคเม่ออยู่บ้าน เคยล้าราญเป็นไฉนอย่างไรหนา
คนทั้งหลายเขาก้เรียกตามฉายา ที่มีมาว่าอนอนนั้นไป
ประเคยวนคนทงนกกคหนกลบ มาค่านับว่าคุณจอมหม่อมฉันให้
มีวาสนาเหมาะจะเจาชนเพราะใคร เหตุไฉนลืมคุณกรุณา

อนทวเราณกรองพระจอมเจ้า
มัยศคักติประจักษ์ทวทกพารา
ถึงใครใครที่จะตกมาเป็นห้าม
เสียแต่ไม่ฉายเฉิกเพร็คพรงเพรา
ถ้าจะว่าไปจริงทกสิ่งสิ้น
หรือนำจตคคเหินเบ้นอย่างไร
การสิ่งใดที่ไม่ดีเรามีชอบ
ก็ไม่พึงชนชคอธิบาย
ทขอใหญ่ชให้เหินเรอเล่นเพอน
ถ้าจะเปรียบเนอความไปตามจริง
นหากวรมกาแพ่งแข่งแรงรอบ
ถ้าหาไม่เจ้าจอมหม่อมเหล่าน

๑ พัสตกรวณแสนกรวณรณจวนถง

จนพลบค่ำเขายาหอกลองตง
พอพระหมดถึงกำหนดเวลาเครื่อง
แสนชนเหมือนจะกลืนพระกระยา
นงเภาอชมนางพลาวกินเข้า
เพราะความรกกนักระหึ่มอึมในใจ
จะพิศไเหนดละไมละม่อมเหมาะ
ทงจรรตกชะอ้อนอ้อนระทวย
จะพิศภิเษอนมกสมพกตร

เขียนขึ้นเกล้าในสยามภาษา
พระทรงธรรมกรุณาชอบเลี้ยงเรา
ไม่มีความขายหน้าคอกหนาเจ้า
เพราะแก่เฒ่าหงษ์หงษ์ไม่ฉับไว
ก็พอกินตามแก่แก่ชดได้
จึงมีไคปลงรักลึกเวลา
อ่อนวอนปลดอยจงจำอย่าทำหนา
ยิ่งกว่าตอไม้ไม้ไหวตึง
ทำให้เพื่อนราชกิจผิดทุกสิ่ง
เสื่อมอหิงงเล่นชู้จากสาม
เป็นคนขอบคจเขื่อนนครศรี
จะไปเล่นจากกับชาย เอย

นอนรำพึงเปลี่ยวเปล้าเศร้าวิญญา
จึงคอยเปลื้องความทุกข์เข่นสชา
ในโถฟาลายคราม ลักสามใบ
ตักเกาเหลาแทยหมดชค่น้ำใส
เปรียบเหมือนไคถักก่าตคถนครวย
ช่างฉอเลาะ หยิบหย่งสมทรงส่วย
เนตรชนงก่งส่วยค่งวงจันทร
ยังเพิ่มรกรหวนจิตคคกกระสัน

หอสมุดแห่งชาติเนตมพระเกียรติ ร.๘ นครราชสีมา

๔๓

ทำไฉนจึงจะได้ห่อลูกจันทร์

๑ สักวาเวลากดกคน

จำจะลาน้องรักไว้สักคราว

องค์อืเหนาสักวาจะลาแล้ว

ควยกลวน้ำจะแห้งคลองจึงต้องไป ถ้าอยู่ไ้ก็อยู่จนกรู เอย ๗

๑ สักวาเวลากดกคน

เลี้ยงไก่แจ้แซ่ขันกระชั้นชาว

จะขอลาครรรไลไปสถาน

เลียคายนักความรักจะทรุดโทรม จะทุกข์โทมนัสหาสุคา เอย ๗

มาชมเล่นทั้งกลางวันกลางคืน เอย ๗

น้ำค้างชื่นเมฆหมอกออกหนาวหนาว

หนทางบ้านย่านยาวระยะไกล

ไปทางแถวชลธาราไหล

ถ้าอยู่ไ้ก็อยู่จนกรู เอย ๗

น้ำค้างชื่นเมฆหมอกออกหนาวหนาว

จนฟ้าขาวเดือนดับดับโพลม

ไม่เห็นนานก็จะกลับมาชมโฉม

จะทุกข์โทมนัสหาสุคา เอย ๗

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

